

Олеся Мандебура

ОБРАЗ РОСІЇ В ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ВИБОРАХ 2014 РОКУ

Стаття присвячена дослідженню іміджу Російської Федерації у передвиборчих програмах політичних партій на виборах, що відбулися в Україні у 2014 р. Зміни у політичній свідомості та самоідентифікації українців значною мірою стосуються вибору напряму зовнішньої політики України. У цьому контексті одним із основних нових маркерів політичного сьогодення України є образ Росії, агресивної та ворожої до незалежної Української держави.

Ключові слова: передвиборча програма, вибори 2014, напрямок зовнішньої політики, Україна, Росія.

Mandebura O. The image of the Russia in the electoral programs of political parties the elections in 2014.

The article analyzes the image of Russia in the electoral programs of political parties in elections held in Ukraine in 2014. Changes in the political consciousness and self-identity Ukrainian largely related to the choice of the direction of foreign policy of Ukraine. In this context, one of the major new markers political present of Ukraine is the image of Russia, aggressive and hostile to independent Ukrainian state.

Keywords: election program, the elections of 2014, direction of foreign policy, Ukraine, Russia.

Президентські та парламентські вибори 2014 р. актуалізували суттєві змістовні зміни у передвиборчих програмах кандидатів, партій та громадських об'єднань, що взяли участь у виборчому процесі як його суб'єкти. Одна з основних змін – введення у свої головні документи – передвиборчі програми – нових символів та образів відповідно до вимог і викликів часу, які можна ідентифікувати як політично-суспільні маркери українського напруженого сьогодення. З іншого боку, ці маркери не лише відповідають вимогам часу, а й формують навколо себе символічне поле української суспільно-політичної дійсності в інтерпретації певного конкретного діяча, у тому числі й політичного, а також партії чи громадської організації.

Про появу нових конструктів в українській політичній лексиці просигналізували позачергові вибори Президента України, що відбулися 25 травня 2014 р. Революційні події, що передували їм протягом зими-весни, викликали початок значних суспільних змін і трансформацій, у тому числі – рушійного характеру, адже стосувалися у першу чергу політичної свідомості громадян, рівня їх політичної самосвідомості. Ці події стали новим досвідом у практиці новітнього українського державотворення, яке до того часу не знало зтяжних і кривавих протистоянь такого характеру і масовості.

Наступні воєнні дії, що згодом почалися і дотепер тривають на південно-східних територіях і загалом кордонах України, актуалізували окреме коло гострих і проблемних питань, поставивши українське суспільство перед новими реаліями, серед яких одна із найважливіших – саме існування Української держави як незалежної і суверенної. І вже позачергові парламентські вибори 2014 р. актуалізували появу в програмах (навіть порівняно «стриманих» у висловлюваннях і формулюваннях партійних сил) нового кластера символів, пов'язаних у всьому своєму комплексі не лише з Антитерористичною операцією, що проводиться в окремих районах Сходу України, а й з перспективами українського державницького майбутнього.

Одним із таких нових ключових знаків є образ агресивної та ворожої до незалежної Української держави Росії, та, відповідно, майбутні стосунки у форматі Україна – Росія. У свою чергу, образ Росії спричинив певний ланцюжок подальших висхідних маркерів – вербальних формул, серед яких насамперед варто виділити такі: «російська агресія», «зовнішній ворог», «зовнішня агресія», «країна-агресор», «спонсор тероризму», «іноземні війська», «справжня війна», «найманці», «окупанти», «зовнішні посягання», «внутрішні посягання», «час випробувань», «захист України», «путінські плани», «газова голка».

Ці висловлювання присутні у програмах більшості політичних партій (найбільшою мірою – у програмі «Народного фронту» та Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», меншою – у «Блоку Петра Порошенка» та Радикальної партії Олега Ляшка, значно меншою – Всеукраїнського об'єднання «Свобода», практично відсутні такі висловлювання в програмі «Об'єднання «Самопоміч»»).

Якщо на дострокових президентських виборах різниця у векторах зовнішньополітичного курсу – співпраця з РФ чи дотримання курсу на євроатлантичну інтеграції та асоціація з ЄС – була однією з головних ідентифікаційних маркерів кандидатів на посаду Президента і такою, що мала значні розбіжності із даними останніх на той момент відповідних соціологічних досліджень, то останні півроку, що минули від дня виборів, значно загострили і загалом ситуацію в українському соціумі, і публічну політичну риторику зокрема. Вперше за майже чверть століття існування України як незалежної суверенної держави військова складова, теми захисту суверенітету, нашої незалежності увійшли до топ найактуальніших і найзапитаніших сюжетів у політичній продукції широкого поширення.

Наголос на Росії та російській агресії як одних з найбільших і найголовніших проблем сучасного українського суспільства, спосіб подачі цих символів-образів в офіційних партійних документах можна розглядати як один з варіантів ідеологічної складової програм. Враховуючи той факт, що більшість партій, на думку політичних експертів, не мають чітко вираженої ідеології, акцентування уваги виборця на такій «ворожості» де-факто замінює

партійний ідеологічний вакуум та виступає ситуативним замінником поняття «національна ідея».

З одного боку, майбутнє України у сусідстві з Російською Федерацією є надактуальним у контексті викликів і загроз, що постали сьогодні перед Українською державою. З іншого, в політичній самосвідомості населення України відбуваються кардинальні, доволі складні і болісні процеси глибинних трансформацій, не в останню чергу пов'язані з вибором вектора зовнішньополітичного розвитку нашої країни. Про це свідчать різноманітні і численні соціологічні опитування, які активно проводяться упродовж останнього року професійними соціологічними службами (зокрема, Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Київським міжнародним інститутом соціології, соціологічною службою «Рейтинг», Центром Разумкова, Інститутом Горшеніна та деякими іншими).

Скажімо, відповідно до даних, оприлюднених Центром Разумкова, 53,4% опитаних (25–29 квітня 2014 р.) ствердно відповіли на питання «Як Ви вважаєте, чи потрібно Україні вступити до Європейського Союзу?». Негативну відповідь дали 33,4% опитаних, а 13,2% – важко відповісти (теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95) [1].

Питання із цього ж опитування, сформульоване таким чином: «А як Ви вважаєте, вступ до якої спільноти для України є пріоритетним?» – дає, по суті, аналогічні кількісні дані щодо пріоритетних векторів у зовнішній політиці, про що свідчать дані у відсотках до кількості опитаних, наведені в табл. 1 [2]:

Таблиця 1

**А як Ви вважаєте, вступ до якої спільноти
для України є пріоритетним?**

Відносини з країнами ЄС	Зі США	З Росією	З іншими країнами СНД	З іншими країнами	Важко відповісти
52,5	1,1	16,6	6,8	4,8	18,1

У регіональному вимірі пріоритетність напряму зовнішньої політики станом на кінець квітня 2014 р. представлена в табл. 2 і має такий вигляд (у відсотках до кількості опитаних) [3]:

Таблиця 2

Регіональний розподіл вибору напрямку зовнішньої політики України станом на кінець квітня 2014 р.

	Відносини з країнами ЄС	Зі США	Відносини з Росією	З іншими країнами СНД	З іншими країнами	Важко відповісти, не відповіли
Схід	24,4	36,3	12	5,1	0,4	21,8
Південь	31,6	21,9	9,3	14,4	-	22,8
Центр	67,2	4,8	4,9	3,2	0,7	19,2
Захід	85,9	1	-	1,9	3,4	7,9

Соціологічне опитування, проведене 20–24 грудня 2014 року Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова, уже демонструє зростання кількості відсотка прихильників європейської інтеграції, особливо у протиставленні до Митного союзу, про що свідчать дані з табл. 3 [4].

Таблиця 3

А як Ви вважаєте, вступ до якої спільноти для України є пріоритетним?

До Європейського Союзу	До Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном	Важко сказати
46,4	35,7	17,8

Пізніші дослідження, проведені 22 квітня – 14 травня 2014 р. спільно Київським міжнародним інститутом соціології, Центром соціальних та маркетингових досліджень СОЦІС та соціологічною групою «Рейтинг», підтверджують стійкі показники європейських зовнішньополітичних пріоритетів українців, про що свідчать дані з табл. 4 [5].

Таблиця 4

Динаміка розподілу відповідей на запитання:

А якби в найближчу неділю проходив референдум про те, куди вступати Україні – до Європейського Союзу чи до Митного союзу з Росією, Білоруссю і Казахстаном, як би Ви вчинили? (у відсотках до дорослого населення віком від 18 р.)

100% по кожному стовпчику	Березень	Квітень	Травень
Проголосував би за вступ до Європейського Союзу	52,0	52,9	52,3

Продовження Табл. 4

Проголосували б за вступ до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном	25,6	26,1	22,1
Не брав би участі в референдумі	10,3	9,4	11,5
ВВ/ відмова від відповіді	12,1	11,5	14,1

В окремому опитуванні громадської думки, проведеному Київським міжнародним інститутом соціології у цей же період у рамках травневого Омнібусу КМІС, зафіксовані дещо інші цифри, які, втім, не суттєво відрізняються від наведених вище. Соціологи зазначають, що якби референдум про вступ України до ЄС чи МС відбувся одночасно з президентськими виборами у травні 2014, то з усіх громадян України (які проживають на неокупованій частині її території), 47% проголосували б за вступ до Європейського Союзу, 27% – за вступ до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном, 12 % не взяли би участь в голосуванні, і 14% не визначилися б з відповіддю. Регіональний розподіл відповідей на це запитання у відсотках представлений в табл. 5 [6].

Таблиця 5

А якби в найближчу неділю проходив референдум про те, куди вступати Україні – до Європейського Союзу чи до Митного союзу з Росією, Білоруссю і Казахстаном, як би Ви вчинили?

	Україна в цілому	Західний	Центральний	Південний	Східний регіон
... проголосували б за вступ до Європейського Союзу	46,8	82,3	57,9	28,3	11,7
... проголосували б за вступ до Митного союзу з Росією, Білоруссю і Казахстаном	27,1	4,6	11,8	36,7	63,3
... чи не брали б участі в такому референдумі ?	12,2	5,5	11,5	18,3	14,2
Важко сказати, не знаю	14,0	7,7	18,8	16,8	10,8
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Соціологічне дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 25 по 29 квітня 2014 року, подає динаміку відповідей на запитання «Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (2002–2014)» за період з лютого 2002 р. по квітень 2014. Зведені дані представлені у табл. 6 [7]:

Таблиця 6

**Динаміка відповідей на запитання:
«Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним
для України? (2002–2014)»**

	Відносини з країнами ЄС	Зі США	Відносини з Росією	З іншими країнами СНД	З іншими країнами	Важко відповісти, не відповіли
Квіт.14	52,5	1,1	16,6	6,8	4,8	18,1
Лист.12	40,8	1,2	35,3	4,8	3,6	14,3
Лют.12	36,7	1	31	8,1	3,3	19,9
Жовт.11	38,2	1,2	35,3	7,7	2,7	14,8
Лют.11	35,7	0,9	40,4	7,2	3,6	12,3
Трав.10	26,5	1,7	46,3	10,1	4,5	10,8
Лист.09	23,8	2,5	52,5	9	3,4	8,9
Бер.09	27,6	1,9	48,6	8,9	2,7	10,3
Груд.08	27,5	0,6	51,1	6,5	2,6	11,8
Квіт.08	34,2	1	42,3	7,9	4	10,7
Бер.08	31,3	1,3	39,6	10,1	4,6	13,1
Лют.08	36,1	0,7	41,4	8,1	2,4	11,3
Вер.07	33,2	1	44,1	8,7	2,9	10,1
Квіт.07	34	1,4	43,9	4,9	2,5	13,3
Лют.07	32,8	1	38,4	9,8	3,1	14,8
Вер.06	30	1,5	45,6	8,9	3	10,9
Січ.06	27,2	1,3	43,4	12,7	4,4	10,9
Вер.05	27,1	2	43,1	11,7	2,3	13,8
Квіт.05	39,6	2,5	34,9	8,9	2,5	11,5
Січ.05	37	1,2	38,8	7,7	3,3	11,9
Вер.04	25,6	2,2	39,6	17,8	2,6	12,2
Чер.04	30,9	1,6	37	14,3	4,2	12
Лют.04	30,8	2,4	41,1	15,2	3,6	6,9
Вер.03	27,1	2,9	28,8	28,2	2,7	10,3
Лют.03	26	2,8	34,2	22,6	2	12,4
Лют.02	31,4	4	31,6	20,6	2,1	10,3
Квіт.02	29	2,7	26,6	28,7	2,2	10,8
Лют.02	31,4	4	31,6	20,6	2,1	10,3

Фактично станом на квітень 2014 р. зафіксовано найменший за 12 років відсоток кількості громадян України, для яких пріоритетним є російський вектор зовнішньої політики нашої держави. Аналогічним чином, відсоток громадян, які вважають пріоритетним орієнтований на відносини з країнами Європейського Союзу напрям зовнішньої політики, є найвищим за останні 12 років. Дані таблиці свідчать, що із 31,4% у лютому 2002 р. кількість прихильників європейського напрямку піднялася до 52,5% у квітні 2014 р., а кількість тих, хто підтримує російський напрям, відповідно, зменшилася приблизно удвічі із 31,6% у лютому 2002 р. до 16,6% у квітні 2014-го. Аналогічним чином, різко зменшилася, майже втричі, також кількість тих респондентів, які зорієнтовані на відносини з іншими країнами СНД, окрім Росії – із 20,6% до 6,8%.

Дані наведених таблиць дозволяють зробити припущення, що декларування у передвиборчих програмах кандидатів гасла про встановлення дружніх / добросусідських / партнерських тощо стосунків із Російською Федерацією навряд чи може вважатися релевантним вимогам часу. І хоча Схід традиційно лідирує у своїх російських симпатіях, удвічі більша за російський кількість прихильників європейського напрямку зовнішньої політики і в цьому регіоні (24,4% проти 12%), безпосередньо свідчить про зміну орієнтирів, яка, не в останню чергу, є наслідком подій, що відбуваються на території нашої країни протягом останніх місяців, спричинена змінами кардинального характеру у політичній свідомості українців.

Ще більш промовисті дані представило дослідження, проведене Інститутом Горшеніна 1–14 травня 2014 р. Наочним є факт подальшого зростання кількості громадян, які підтримують і вступ України до НАТО, і Асоціацію з ЄС [8]. Так, на питання «Який вектор інтеграції варто вибрати Україні?» відповіді респондентів були такими:

Європейський Союз – 59,7%;

Митний союз Росії, Білорусі та Казахстану – 18,8%;

Ані ЄС, ані МС – 9,7%;

Важко сказати – 11,8%.

Відповідаючи на питання «Якби найближчим часом відбувся референдум про вступ до НАТО, 47,3% опитаних проголосували

би «за», 36,2% – проти, не взяли б участі у голосуванні – 4,1%, і важко відповісти – 12,4%.

Це саме дослідження показало стрімке зростання кількості громадян, які негативно ставляться до Росії. При тому, що 64,2% українців вважають, що Росія озброює бойовиків на Сході і безпосередньо керує їхніми діями, серйозну загрозу від дій Росії для майбутнього України як держави відчують 76,7% громадян (13,2% – не бачать такої загрози).

Зменшення кількості симпатиків Російської Федерації фіксується навіть на Сході України, про що свідчать результати спільного опитування проекту Київського міжнародного інституту соціології і російської недержавної дослідницької організації «Левада-Центр», проведеного 29 квітня – 11 травня [9]. Так, відповіді на питання «Як Ви загалом зараз ставитеся до Росії?» свідчать про суттєве зменшення кількості позитивно налаштованих українців у травні 2014 р., порівняно з даними за лютий місяць. Найбільша частка позитивно налаштованих до Росії українців традиційно зберігається у Східному (77% проти 92%) та Південному регіонах (65% проти 86%). Ще різкіше зменшення симпатиків зафіксовано у Центральному (43% проти 76%) та Західному регіонах (30% проти 70%). Відповідно, за 3 місяці (з лютого по травень) спад кількості прихильників становить по регіонах: 15%, 21%, 33% та 40%.

Дані наступного опитування, проведеного цими самими установами 12–21 вересня 2014, наведені у табл. 7 і демонструють подальше падіння відсотка громадян України, які позитивно ставляться до Росії, у Центральному та Західному регіонах (32,9% та 25,2%, відповідно), і – навпаки – його зростання у Східному (83%) та Південному (58,8%) регіонах [10].

Таблиця 7

Як Ви загалом ставитеся до Росії?

	Західний	Центральний	Південний	Східний	Україна в цілому
дуже добре	2,9	1,9	19,0	38,6	14,4
в основному добре	22,3	30,0	39,8	44,4	33,7
в основному погано	35,6	28,3	17,7	6,2	22,6

Продовження Табл. 7

дуже погано	32,1	25,6	9,1	4,7	18,7
важко сказати	7,1	14,2	14,4	6,0	10,7
	100	100	100	100	100

Вочевидь, політична стабільність в умовах нинішніх українських реалій є величиною з віддаленого майбутнього. Втім, можна висунути гіпотезу, що у складний час воєнних дій та загрози для територіальної цілісності країни радикальні сили – як праві, так і ліві – не можуть розраховувати на підтримку населення України. Достатнім підтвердженням цього факту є останні місця, які посіли лідери цих політичних сил (Симоненко – 1,51%, Тягнибок – 1,16%, Ярош – 0,70%) на президентських виборах. Падіння рейтингу комуністичної партії та її лідера Петра Симоненка стало продовженням тренду, який склався протягом останніх років. Позачергові парламентські вибори підтвердили цю тенденцію, наслідком чого стало непроходження до Верховної Ради України ані Комуністичної партії України (3,88%), ані політичних партій Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (4,71%) та «Правий сектор» (1,80%). 23 роки знадобилося українському суспільству, аби партія, що уособлює тоталітарне минуле та криваве теперішнє, позбулася політичного майбутнього.

Перемога Петра Порошенка на президентських виборах у першому турі експертами і аналітиками була охарактеризована як «символ єдності українського народу». Результати позачергових парламентських виборів, на думку фахівців, свідчать, що «український виборець дорослішає» і прагне персоніфікувати відповідальність за те, що відбувається в країні.

Аналіз передвиборчих програм політичних партій та кандидатів у народні депутати на позачергових президентських і парламентських виборах 2014 р. свідчить, зокрема, про таке. Численні вибори, що відбуваються в нашій країні уже протягом майже чверті століття, фіксують певні закономірності. Передвиборчі програми загалом не відрізняються оригінальністю і новаторським підходом, мають ознаки подібності. Політичні партії сьогодні здебільшого є політичними брендами, а не власне партіями.

Те, що політичні програми в сучасний період розвитку громадянського суспільства в Україні посідають далеко не основну роль у перебігу та результатах передвиборчої кампанії, не заперечує факт того, що вони все ж є наочним прикладом змін, які відбуваються в політичному полі нашої країни, зокрема – у політичній свідомості (а отже, і риториці) головних політичних акторів держави. Акцентування уваги потенційних виборців на гострих конфліктних питаннях сьогодення переважно є даниною сучасності, оскільки популістський характер, абстрактність, розпливчатість, нечіткість та суперечливість політичних програм більшою чи меншою мірою залишаються одними з головних їх рис. До певної міри можна говорити також про надмірну заполітизованість передвиборчих програм (виняток тут становить політична партія «Об'єднання “Самопоміч”»), яка у своїй програмі уникає відвертого зловживання політичними проблемами, натомість акцентуючи увагу на реформуванні різних галузей суспільства), а також маніпуляції виборцями, адже вказування на гострі злободенні питання життєдіяльності українського суспільства зазвичай не супроводжується наведенням конкретних ініціатив та механізмів їх реалізації.

До певної міри можна говорити також і про надмірну акцентуалізацію цих вербальних формул, особливо якщо в передвиборчих програмах не йдеться про пошуки оптимальної моделі державного розвитку у довгостроковій перспективі.

Видається, що теза про агресивного ворога, навколо якого гуртується нація у важкі часи воєнного захисту країни та боротьби за її незалежність, лише до певної міри і до певного часу може бути основним національним об'єднувачим чинником, оскільки не містить у собі майбутньоцентровану перспективу. У перспективі подальшого розвитку нашої країни встановлення прагматичних стосунків з Російською Федерацією відіграватиме далеко не останню роль.

1. Як Ви вважаєте, чи потрібно Україні вступити до Європейського Союзу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=952

2. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=951

3. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002-2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305

4. А як Ви вважаєте, вступ до якої спільноти для України є пріоритетним? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=919

5. Україна напередодні президентських виборів. Результати спільного дослідження компанії КМІС, СОЦІС та «Рейтинг». Презентація. – С. 38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=329&page=2>

6. Хмелько В. Півроку Євромайдану: до ЄС готові приєднатися на 20% більше українців, ніж до Митного союзу / [Електронний ресурс] В. Хмелько, О. Дишлейвий. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=336&page=1>

7. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305

8. «От революции к новой стране». Результаты социологического опроса Института Горшенина, представленные на IV Национальном экспертном форуме «От революции к новой стране» (17 июня 2014 г., Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://institute.gorshenin.ua/researches/131_ot_revolyutsii_k_novoy_strane_.html

9. Як змінилося ставлення населення України до Росії та населення Росії до України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=347&page=4>

10. Як змінилося ставлення населення України до Росії та населення Росії до України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=404&page=1&t=10>